
**И.ф.н., профессор в.б. Джамалов Хасан Нуманжанович,
Тошкент молия институт**

**КИЧИК БИЗНЕС КОРХОНАЛАРИДА МОЛИЯВИЙ РИСК-
МЕНЕЖМЕНТИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ УСУЛЛАРИ
ХУСУСИДА**

Аннотация: Мақолада кичик бизнес корхоналарида молиявий риск-менежменти тизимининг ҳозирги замон хусусиятлари ва муаммолари корпоратив молиявий менежмент нуқтаи-назаридан кўриб чиқилган. Рақобатли бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнларини тезлаштириш ва иқтисодиётда хусусий секторни жадал ривожлантириш устуворлиги кичик бизнес корхоналарида молиявий риск-менежменти тизимини такомиллаштиришнинг концептуал асосларини яратишни талаб этади.

Калим сўзлар: кичик бизнес, хусусий сектор, корпоратив молия, кичик бизнес молияси, молияни бошқариш, молиявий менежмент, молиявий риск-менежмент.

**ON THE METHODS OF EFFECTIVE ORGANIZATION OF FINANCIAL
RISK MANAGEMENT IN SMALL BUSINESS ENTERPRISES**

Abstract: The article examines the current characteristics and problems of the financial risk management system in small business enterprises from the point of view of corporate financial management. Accelerating the processes of transition to a competitive market economy and the priority of rapid development of the private sector in the economy requires the creation of conceptual foundations for improving the financial risk management system in small business enterprises.

Key words: small business, private sector, corporate finance, small business finance, financial management, financial management, financial risk management.

Қириш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 8 январь 2019 йилдаги №5614-сонли Фармони асосида ишлаб чиқилган “Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш концепция”сида кичик бизнеснинг иқтисодиётдаги тегишли ўрни ва аҳамиятини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган.

Охириги 5 йилда кўрилган чора-тадбирлар туфайли Жаҳон банки ва “Бизнес юритиш” халқаро молия корпорацияси рейтингида Ўзбекистон жаҳоннинг 190 та мамлакати орасида 146-ўриндан 76-ўринга кўтарилди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикасида қулай ва жозибали инвестиция муҳитини яратишга, адолатли рақобатни ривожлантиришга, кичик бизнес ва

хусусий тадбиркорлик жадал ривожланишини рағбатлантиришга катта эътибор берилмоқда. Бундай ёндашув, биринчи навбатда, республикамиз иқтисодиётида хусусий секторни жадал ривожлантириш устуворлиги билан изоҳланади [1] ва ушбу жараён кичик бизнес корхоналарида молиявий риск-менежментини самарали ташкил этишни талаб этади.

Бугунги кунда мамлакат иқтисодиётида хусусий сектор улушини кенгайтириш, аҳолининг, энг аввало, ёшларнинг ўзини ўзи банд қилишини ошириш, шунингдек, тадбиркорлик фаолиятдан тушадиган даромадларни аҳоли даромадлари умумий тузилмасида 70 фоизгача ошириш кичик бизнесни ривожлантиришнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Натижада, 2030 йилда ЯИМда кичик бизнес улуши 70,1 фоизни (2018 йилда 59,4%), саноатда 54,3 фоизгачани (34,7%), инвестицияларда 52,3 фоизгачани (34,9%), экспортда 45,2 фоизгачани (26,5%) ташкил этади [2].

Адабиётлар таҳлили.

Л.М.Бурмистрованинг фикрича, “Корхонанинг молиявий механизми фойдани максимал даражага олиб чиқишни кўзлаган молиявий бошқариш тизимидир” [3]. Корхоналар бозор шароитида фақатгина фойданигина эмас, балки бозорда етакчилик ҳолатини ҳам кўзлайдилар.

Ўзбекистонлик иқтисодчи-олимлар Э.Гадоев ва Х.Курбоновларнинг фикрича, корхоналар молиявий бошқаруви “...молиявий ресурсларни шакллантириш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатлар йиғиндиси” [4]. Иқтисодчи олим И.Алимовнинг таъкидлашича, “хўжалик юритувчи субъектларнинг молияси... ишлаб чиқариш жараёнларини пул маблағлари билан таъминлашни амалга оширади” [5]. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида самарали бошқариш корхона ресурс потенциалини оптималлаштиришни кўзда тутди. О.Рашидовнинг фикрича, “Пул ресурслари бу ҳолатда биринчи даражали аҳамиятга эга бўлади, чунки улар корхонанинг бевосита ва қисқа муддатда барча кўринишидаги ресурсларидан бирига айланиши мумкин бўлган ягона ресурс ҳисобланади” [6]. Пул маблағлари бошқарувнинг барча бўғинларида, айниқса, корхонанинг стратегик ривожланишида муҳим аҳамият касб этади.

Юқорида келтирилган фикрлардан шуни айтиш мумкинки, корхоналарда молиявий риск-менежменти тизими улар фаолиятини узлуксиз давом эттириш имкониятини таъминлашда жуда муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли ҳам корхона молиявий риск-менежменти умумий молиявий бошқарувнинг асосий элементларидан бири ҳисобланади [7].

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Кичик бизнес фаолияти такрор ишлаб чиқариш жараёнининг барча босқичларида воситачилик қилувчи молиявий муносабатлардан ажралмасдир.

Бундай ташкилотлар фаолиятидаги асосий муаммолар молиявий рискларни бошқаришни ташкил этиш тамойилларидан фойдаланган ҳолда молиявий бошқарувнинг анъанавий ва ўзига хос усулларидан фойдаланиш зарурлигини белгилайди.

Кичик бизнес нисбатан кичик молиявий ресурсларга ва уларнинг салоҳиятига эга ва ушбу маблағлар стратегик мақсадларни амалга ошириш учун этарли эмас. Улар учун аҳамиятли бўлган молиявий масалалар таркибига қуйидагилар киради: молиявий ресурсларни тақсимлаш, капитални шакллантириш, молиявий ресурслардан фойдаланишни назорат қилиш ва бошқалар. Ушбу муаммоларни бизнеснинг ҳажми ва чекланган имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, риск шароитида ҳал қилиш керак.

Шуни ёдда тутиш керакки, кичик бизнес хавф-хатарларнинг юзага келиши натижасида молиявий йўқотишларни қоплаш учун сезиларли даражада заиф ва самарали механизми кафолатланмаган имкониятларга эга.

Аксарият корхоналар ўзларининг этарли молиявий ресурсларига эга эмаслар ва қарз ресурсларидан фойдаланиш имконияти чекланган. Инқироз туфайли ёки ўзларининг самарасиз бошқаруви натижасида оғир молиявий аҳволга тушиб қолган йирик корхоналар давлатнинг тезкор ёрдамига таяниши мумкин бўлса, кичик корхоналар бунга эриша олмайди. Бу молиявий риск даражасини кескин оширади ва нафақат вақтинчалик молиявий қийинчиликларга ва ҳатто банкротликка ҳам олиб келади.

Кичик корхоналарда молиявий рискларни бошқаришни жорий этиш корхонанинг барча масалаларини ҳал этиши, корхона активлари ва пасивларини оқилона бошқаришга, молиявий рискларни камайтиришга, молиявий ресурсларнинг этарли миқдорда шаклланишини таъминлашга ёрдам бериши керак. Сўнгги пайтларда молиявий рискларни бошқариш кутилаётган даромад ва риск ўртасидаги мувозанатни ўрнатиш ва сақлашнинг муҳим усулига айланди. Бироқ, уни кичик корхоналарда ташкил этиш учун молиявий ресурсларни аниқлаш ва кейинчалик бошқариш учун назарий тадқиқотлар ва амалий ишланмалар зарур. Буларнинг барчаси ушбу илмий мақола мавзусининг долзарблигини белгилайди.

Молиявий менежментда молиявий рискларни бошқариш иқтисод фанининг икки йўналиши кесишмасида шаклланади: молиявий менежмент ва рискларни бошқариш, молиявий воситалар ва усуллар мажмуасини бирлаштиради. Молиявий менежмент доирасида рискларни бошқаришни ажратиб кўрсатиш зарурати тадбиркорларнинг ташқи ва ички бизнес муҳитидаги ноаниқлик шароитида молиявий менежментни такомиллаштириш зарурлигини тушуниши билан боғлиқ ҳолда шаклланди.

Кичик бизнес корхоналарнинг молиявий бошқарув тизимида рискларни бошқаришнинг ўрни 1-расмда келтирилган.

1-расм. Кичик бизнес корхоналарида молиявий риск-менежменти¹

Молиявий риск-менежмент қисқа вақт ичида корхонани риск шароитида ишлашга мослаштириш, молиявий барқарорликни таъминлаш ва банкротликка олиб келмасдан, ўзгараётган қонун ҳужжатлари ва бошқа экологик шароитларга мувофиқ молиявий-хўжалик фаолиятини ўзгартириш имконини беради. У корхонанинг пул маблағлари қийматини оптималлаштиради ва пул маблағларини такрор ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этувчи маблағлар, капитал, уни шакллантириш манбалари ва

¹ Муаллиф ишланмаси.

фаолиятининг айрим соҳаларида юзага келадиган эҳтиёжларнинг умумий баҳосига мос келишини таъминлайди.

Шундай қилиб, кичик бизнес корхоналарида молиявий риск-менежмент молиявий рисклар даражасини ва уларни келтириб чиқарувчи омилларни таҳлил қилишга қаратилган чора-тадбирлар тизими бўлиб, улар асосида молия ресурслари ва капитални бошқариш сиёсати молиявий барқарорликни, ликвидлиликни ва фаолиятнинг рентабеллигини ошириш мақсадида молиявий рискларни камаййтиришнинг молиявий воситалари ва усулларида фойдаланиш орқали шакллантирилади.

Кичик бизнес корхоналарида молиявий менежментнинг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- айрим ҳолларда ходимлар сонининг камлиги ва уларнинг малакаси пастлиги туфайли узоқ муддатли (стратегик) эмас, асосан қисқа муддатли молиявий режалаштиришдан фойдаланиш;

- кичик бизнес корхоналари учун мавжуд чекловлар туфайли молиявий ресурслар этишмаслиги муаммосининг долзарблиги;

- юқори жорий мажбуриятлар, товар-моддий бойликлар ва дебиторлик қарзларига маблағларнинг нисбатан камроқ инвестиция қилиниши билан бог'лиқ ликвидлилик даражасининг пасайиши характери;

- кичик корхонанинг молиявий бошқарув тизимида бошқарув субъекти ролини корхона раҳбари ёки яқка тартибдаги тадбиркор бажаради;

- ахборот базасининг йўқлиги сабабли молиявий ҳолатни тўлиқ таҳлил қилишнинг чекланиши;

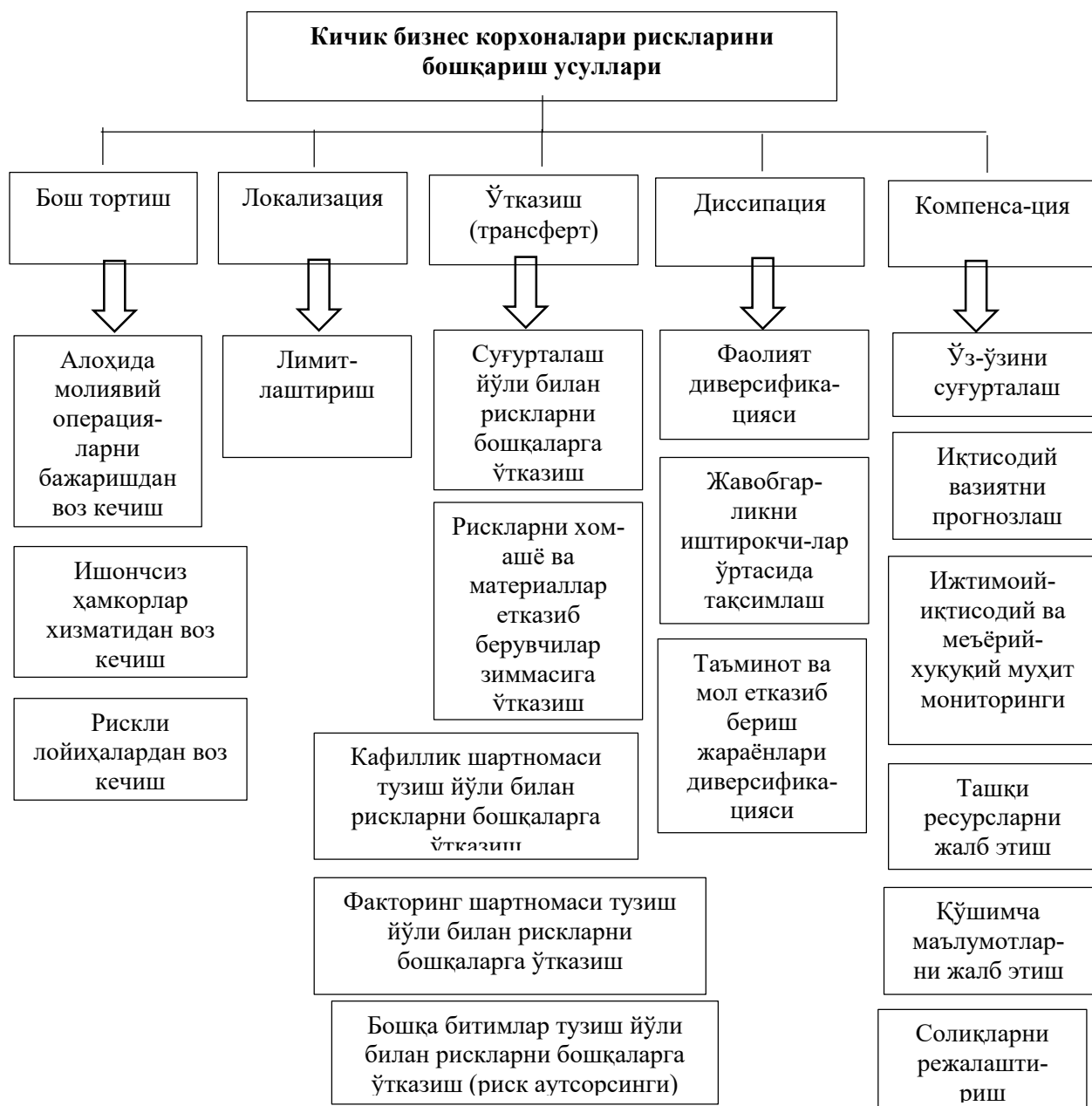
- риск даражасининг юқорилиги. Молиявий менежментнинг асосий мақсади - индивидуал хўжалик операцияларига ҳам, корхонанинг молиявий фаолиятига ҳам хос бўлган рискларни самарали бошқариш орқали хавфларни зарарсизлантириш ёки минималлаштиришни таъминлаш;

- фойдани тез ва максимал даражада кўпайтиришнинг асосий мақсад бўлмаслиги, балки маълум даражадаги даромад ва ўз мустақиллигини таъминлашга интилиш имконияти;

- молиявий ресурсларни бошқариш воситалари, усулларида чекланган фойдаланиш.

Шундай қилиб, шуни айтиш мумкинки, кичик бизнес корхоналари фаолияти юқори риск соҳаси ҳисобланади. Кичик бизнес учун молиявий бошқарув тизими йирик компаниялардан сезиларли фарқ қилади. Йирик корхона молия директори, шу жумладан бухгалтерия ҳисоби ва молия бо'лими бошчилигидаги молиявий хизматни тақсимлаш билан тавсифланади.

Кичик бизнес учун молиявий директор ролини бош бухгалтер ёки корхона раҳбари бажаради.

2-расм. Кичик бизнес корхоналарида рискларни бошқариш усуллари²

Кичик бизнес учун рискларни бошқариш усуллари қуйидагилардан иборат: хавф-хатарни олдини олиш, суғурта қилиш, хом ашё ва материалларни етказиб берувчиларга хавф-хатарни топшириш, шартномалар орқали хавфни ўтказиш, сотиш ва етказиб беришни диверсификация қилиш, фаолиятни диверсификация қилиш, чеклаш, рискларни қоплаш усуллари, шу жумладан ўз-ўзини суғурталаш; ташқи ресурсларни жалб қилиш ва бошқалар (2-расм).

² Муаллиф ишланмаси.

Рискларни бошқариш энди молиявий менежментнинг ажралмас ва муҳим қисмига айланди.

Кичик бизнес корхоналарида рискларни бошқаришнинг молиявий усуллари деганда, фаолият жараёнида рискли вазият юзага келиши эҳтимолини камайтириш, бартараф этишга қаратилган усуллар ва усуллар мажмуи тушунилади.

КБ корхоналари учун молиявий рискларни бошқариш усуллари асосий гуруҳлари рискларни олдини олиш, рискни ўтказиш, рискни диверсификациялаш, тарқатиш, рискни қоплаш (оптималлаштириш) ни ўз ичига олади.

Кичик бизнес барча йўқотишларни қоплашга қодир бўлмаганда ташқи ресурсларни жалб қилиш амалга оширилади. Улардан баъзилари кредит ресурсларини жалб қилиш билан қопланиши мумкин. Капитални жалб қилиш билан боғлиқ муаммолар нафақат бошланғич-бирламчи муаммо, балки кичик бизнес учун доимий тўсиқдир. Ташқи молиялаштириш усулларига бюджетдан молиялаштириш, банк кредитлари, лизинг, факторинг, кредит уюшмаларидан маблағ жалб этиш, венчур молиялаштириш киради.

Хулоса.

1. Кичик бизнес корхоналари молиясини бошқариш тизими риск-менежменти ва молиявий менежментнинг самарали усуллари ва услублари йиғиндиси сифатида олиб қаралаётган молиявий риск-менежменти белгиланган мақсадларга эришиш учун қатор асосий аналитик қуролларга эга. Унинг асосий вазифаси сифатида рискларни самарали бошқариш орқали фаолиятни молиявий мукаммаллаштириш, яъни молиявий ресурсларни бошқаришнинг қулай йўлини танлаш, корхона иқтисодини мустаҳкамлашнинг самарали услубларини қўллаш, корхона қийматининг ўсиши ва молиявий ҳолатини кучайтириш учун турли имкониятлардан фойдалана олиш каби ларни ажратиб кўрсатиш лозим.

2. Молиявий риск-менежменти умумиқтисодий асосларининг кичик бизнес корхоналарида қўлланилиши ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олишни ҳамда бу жараёндаги ҳозирги замон муаммоларини таҳлил этишни талаб этади.

3. Корхона молиявий менежерлари рискларни самарали бошқариш мақсадида корхона ресурсларини бошқариш бўйича барча муҳим қарорларни икки нуктаи-назардан қараб чиқишларини таклиф этиш мумкин: биринчидан, мазкур қарорларнинг корхона иқтисодий ҳолатига қандай таъсир кўрсатишини таҳлил этиш; иккинчидан, корхона таъсисчиларнинг бундай қарорларга бўлган муносабатини ўрганиш. Бироқ, ҳар қандай ҳолатда ҳам корхона менежерлари ўз фаолиятида «ҳар қандай молиявий ечим корхона

рейтингини оширишга имкон бериши лозим» деган шартга қатъий риоя қилишлари муҳим аҳамиятга эга. Айнан мана шунда молиявий менежментнинг асл моҳияти ва аҳамияти намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 8 январь 2019 йилдаги №5614-сонли Фармони “Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш концепция”си.

3. Бурмистрова Л.М. Финансы организаций (предприятий). -М.:Инфра-М, 2007.-с. 42.

4. Гадоев Э., Қурбонов Х., Бауетдинов М. Молия.Ўқув қўлланма. -Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси адабиёт жамғармаси нашриёти, 2005.-159 б.

5. Алимов И.И. Молия.Ўқув қўлланма. -Т.: ТДИУ 2007, -107 б..

6. Рашидов О.Ю, Алимов И.И., Тоймухамедов И.Р., Тожиев Р.Р. Пул, кредит ва банклар. Дарслик. -Т.:ТДИУ, 2008.-432 б..

7. Темиров А.А. Кичик бизнес субъектлари фаолиятида молиявий менежментни такомиллаштириш. Монография. – Т.: Иқтисодиёт, 2015.-163 б.

8. Ҳамдамов О.Н. Корхоналарда молиявий менежмент тизимини такомиллаштириш// Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий дар.учун дисс.автореферати. Т.: 2018. -58б.

9. Карлибаева Р. Х. Акциядорлик жамиятларида молиявий менежмент тизимини самарали ташкил этиш йўллари// И.ф.д. (DSc) илмий дар.учун дисс.автореферати. Т.: 2018. -68б.

10. Djamalov Kh.N. Role and functions of the estimation of the business in the system of financial management// Public finance// Paris, 2010 ear may, 22-28 p.

11. Djamalov Kh.N. Contract mechanism of the economic interaction of the state and business // Corporate finance// Turin, 2010 ear june, 14-17 p.

12. Джамалов Х.Н. Роль и функции оценки бизнеса в системе финансового менеджмента//“Трансформация экономических отношений в условиях преодоления последствий глобального финансово-экономического кризиса”. Материалы Международной научно-практической конференции. Москва-2010, с.137-138

13. Джамалов Х.Н. К вопросу методов оценки финансовой устойчивости предприятий малого бизнеса и её факторов// Международный научный журнал «Учёный XXI века» № 3-2 (62), март 2020 г. С.50-5